

Abdülhamid'in İstihbarat Şefleri

Emre Gör

İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2022, 120 sayfa, ISBN: 978-625-7497-95-4.

Gürkan KURUKAYA*

Abdülhamid'in İstihbarat Şefleri adlı eser, müellifin çeşitli dergilerde kaleme aldığı araştırma makalelerinin de katkılarıyla oluşturulmuştur. Kitabın ana metninden sonra başlayan ekler kısmında, eserin kahramanlarının Saray'la yazışma ve telgrafları, haklarında kaleme alınmış çeşitli karar vesikaları, gazete kupürleri, tensip beratları, şikâyet arzları, jurnal, nişan ihсанı örneklerine geniş yer verilmiştir (s. 70-89). Bu vesikaların başlık ve tanıtım yazıları günümüz harfleriyle kaleme alınmış olup örnek metinler ise orijinal Osmanlı Türkçesidir. Kaynakça bölümünün ilk beş sayfası, eserin ağırlıklı olarak Yıldız arşivine dayanılarak hazırlandığını gözler önüne sermektedir. Diğer kaynaklar başlığı altında ise yaklaşık üç sayfayı bulan ikinci elden kaynaklar sıralanmaktadır. En sonda "Son Notlar" başlığı altında ise metne ilişkin bazı tafsilatlı açıklamaların da yer aldığı 153 adet dipnot bulunmaktadır.

Kitabın müellifi Emre Gör, eserin ön sözünde, Sultan Abdülhamid'in oluşturduğu istihbarat teşkilatında önemli bir yeri olan *serhafiyelik* vazifesinden bahsetmekte; bu vazifenin Sultan ve onun oluşturmaya çalıştığı yönetim nizamı açısından önemine atıfta bulunmakta ve döneme damgasını vurmuş üç farklı karakterin serhafiyelik hayatlarından kesitler sunarak, ilerleyen bölümlerde genişçe yer verdiği bu şahsiyetlerle ilgili toparlayıcı bir girizgâh yapmaktadır.

Ahmet Celaledin Paşa, Fehim Paşa ve Kabasakal Çerkez Mehmet Paşa'dan başkası değildir sözü

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, gurhankurukaya@gmail.com

edilenler. Onların biyografilerine de ayrıntılı olarak yer verildiği söylenemez. Zaten üçünün de hayatları hakkındaki bilgiler sınırlı verilerden ibarettir. Haklarındaki bu malumat sınırlılığının istihbarat teşkilatında bulunmuş olmalarından kaynaklandığı düşünülen bu önemli simaların, kendileri gibi mühim görevler ifa etmiş Başkâtip Tahsin Paşa ve Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'nın aksine hatırat yayımlanmamış olmalarının bu sınırlılığı artırdığı dile getirilmektedir.

Her üç isme ait ortak yönleri şu cümlelerle özetlemek mümkündür: Meslekî menşe olarak asker kökenlidirler. Sultan Abdülhamid devrinin istihbarat şefliğini yani hafiyebaşılık anlamına gelen *serhafiyelik* vazifesini yürütmüş olmaları nedeniyle saltanatın en mahrem sırlarını biliyorlardı. İstanbul kamuoyu tarafından tanınıyorlardı. Sultan Abdülhamid devriyle özdeşleşmiş karakterlerdi. Haklarındaki arşiv belgeleri ve ayrıntılı malumat sınırlıdır. Devlet ricali arasında sevilen karakterler oldukları söylenemez. Özellikle son ikisinin halk nezdinde de makbul sayılmadığı öne sürülmektedir. Eserin kahramanlarının belki de birbirlerinden ayrılan en mühim yönlerinin ise, serhafiyelik vazifesine geliş keyfiyetleri, genel karakteristiklerini görevlerine yansıtma tarzları ile vazifelerinin ve hayat hikâyelerinin sona eriş şekilleri olduğu söylenebilir.

Müellif Emre Gör'ün, eserinde bölüm numaralarına yer vermemiş olmakla birlikte, her bir sima için ayrı birer ana başlık kullanarak eserde doğal sınırlar oluşturduğunu dile getirmek mümkündür. Bölümlerdeki alt başlıklarla anlatıdaki akıcılığın bütünleştiği söylenebilir. Merak duygusunun kitabın sonuna kadar diri tutulmuş olmasının okur açısından önemi açıktır. Kitaptaki kahramanların, ilmî esaslara dayanan serüvenlerinin, Abdülhamid çağının genel karakterini yansıtan büyük fotoğrafın önemli bir bölümünün daha da belirginleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Eserde yer verilen bu önemli şahsiyetlerden ilki, *Ahmed Celeleddin Paşa*'dır. Çerkez kökenli bir Kafkasya göçmeni olan Ahmed Celeleddin Paşa, İstanbul'a küçük yaşlarda gelmiştir. Hayatının ilk yılları hakkında kaynaklarda bulunan bilgiler sınırlıdır (s. 13). Abdülhamid'in, şehzadelik yıllarında, Ahmed'i, bir köle iken sahibinden satın aldığı ve onu Saray'da Tüfekçi Teşkilatı'na yerleştiği anlaşılmaktadır. Paşa'nın zamanla miralaylığa terfi edip Abdülhamid'in yaverliğine getirildiği görülmektedir. Eserinde yer yer Ziya Şakir ve Ahmed Rasim'in Paşa hakkındaki değerlendirmelerine atıfta bulunan müellif, Ahmed Celeleddin Paşa'nın Çerkezlerin sahip olduğu tipik fiziki özellikleri yansıttığını; uzun boylu, beden yapısıyla askerliğe uygun, renkli gözlü ve pala bıyıklı olduğunu aktarmaktadır (s. 14). Öte yandan erken çocukluk döneminde geçirdiği saçkıran hastalığı nedeniyle kel olduğu ve Paşa'nın gözden düştüğü yıllarda *Kel Ahmed Bey* ünvanıyla anıldığı da bir ayrıntı olarak, satır aralarında yer almaktadır (s. 15).

Ahmed Celeleddin Paşa'nın, düzenli bir tahsil görmemesine karşın Saray'ın inceliklerine, Bâbüali geleneklerine ve devlet kültürüne hâkimiyetinin yanı sıra hamiyetli, vatansever, dürüst ve güvenilir bir şahsiyet olduğu vurgulanmaktadır Ahmed Celeleddin Paşa, Mısır prenseslerinden İsmet Mürşide Hanım ile evliydi. Mürşide Hanım, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın torunuydu. Eşinin varlıklı bir aileye mensup olması nedeniyle Ahmed Celeleddin Paşa'nın da ekonomik olarak rahat ettiği belirtilmektedir

(s. 15-16).

Paşa'nın hayatının şekillenmesinde etkili olan ve onun tarihî bir şahsiyet hâline gelmesinin yegâne nedeni sayılabilecek serhafiyelik görevine 1889 yılı veya öncesinde getirildiği anlaşılmaktadır. Bu vazifeye getirildiği dönemde ise miralay rütbesinde olduğu, müellif tarafından belirtilmektedir (s. 17). 1892 yılında *mirliva*, yani paşalık ünvanına terfi ettikten kısa bir süre sonra ise takriben 1895-96 yıllarında da *ferik* ünvanıyla, generallikte son aşama olan bugünkü “orgenerallik” rütbesine layık görüldüğü anlaşılmaktadır (s. 16).

Ahmet Celâleddin Paşa'nın serhafiyelik vazifesine terfi ettiği dönemde Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta; merkezde ve taşrada, kısaca o günkü en geniş siyasi sınırlar dâhilinde ve dünya devletleriyle gerçekleştirilen diplomatik münasebetlerde Yıldız Sarayı ana kumanda merkeziydi ve tüm istihbarat ağını kontrol ediyordu. Sarayın Mabeyn Başkıtabeti bütün valiler, kumandanlar, sefirler, şehbenderler ve diğer yetkilendirilmiş yüksek rütbeli görevlilerle doğrudan temas kurma imkânına sahipti. Bu görevlilerin Bâbîâli ve Hariciye Nezareti ile de doğal hiyerarşik yapılanma gereği iletişim kanalları daima açıktı. Ancak Mabeyn ile doğrudan temas kurma yetkileri Sultan II. Abdülhamid devrine has bir uygulama olarak ortaya çıkmıştı. Geniş telgraf ağı sayesinde her türlü mesaj yoluyla Saray ve Mabeyn Başkıtabeti bilgilendirilebiliyordu. Bu haber alma ağı, Şifre ve Serhafiyelik Daireleri ile kontrol, sevk ve idare ediliyordu, adı geçen yetki merkezleri ile Yıldız arasındaki muhaberatı sağlıyorlardı (s. 17).

Serhafiyelik Dairesi her türlü istihbarat ve jurnalın Sultan'a ulaştırılmasını ve haberlerin doğruluğunu tetkik etmekle görevliydi. Bu dairenin başında *Serhafiyeye-i Şehriyari* ünvanını taşıyan istihbarat şefi bulunmaktaydı. Ahmet Celaleddin Paşa, Fehim Paşa ve Çerkez Mehmet Paşa'nın da görev yapmış oldukları bu daire, stratejik önemi ve gizlilik düsturu nedeniyle ön plana çıkarılmamış idi (s. 17).

Serhafiyeye Ahmed Celaleddin Paşa, vazifesinin gereği olarak Yıldız Sarayı'nın istihbarat işlerini yönetmek, gelen ihbar ve jurnalleri değerlendirmek; araştırıp soruşturarak iddiaların sübuta ermesi hâlinde gerekli tedbirleri almak gibi işleri sadakatle yerine getirmesi nedeniyle Sultan Abdülhamid'in takdirlerine mazhar olmuş ve ancak yüksek devlet görevlileriyle saygın kişilere layık görülen Osmanî ve Mecidî nişanları ile onurlandırılmıştır (s. 18).

Ahmed Celaleddin Paşa, zamanla, *padişah gözdesi*, *sahib-i zaman* sıfatlarını kazanmış ve müellifin kaynaklardan aktardığına göre, “*Yıldız Sarayı'ndaki paşalarla ağaları gölgede bırakmıştır.*” Paşa'nın eriştiği bu konum hasımlarının sayısını artırmış gibi görünmektedir. Onun Padişah'ın gözünden düşmesi için çabalayan Saray çevresindeki bazı kişilerin, özellikle Fehim Paşa'nın başı çektiği bir grup hasmın, asılsız ihbarlarına, hatta Paşa hakkındaki jurnallerine dahi tanıklık edildiği; bu jurnallerden birinde, “*Paşa'nın Sultan'ı öldürmek için bir Arnavut tuttuğu*” ya da “*odasında bomba sakladığı*” yönündeki iddialar müellif tarafından aktarılmaktadır (s. 19). Konuyla ilgili olarak Ahmed Rasim'in, Ahmed Celaleddin Paşa'nın ölümünden sonra Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yazdığı bir makaleye dikkat çeken müellif, Ahmed Rasim'in özetle şunları aktardığını dile getirmektedir: “*Paşa, bir gün beni davet ederek bir görüşme yaptı ve bana, Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzettin'in riyasetinde*

Sultan aleyhinde kurulacak çok gizli bir ihtilal komitesine katılmamı teklif etti.” Ahmed Rasim’in saygın kişiliğine vurgu yapan müellif, bu iddianın doğru olabileceğini belirtmekte ve Paşa’nın Sultan Abdülhamid aleyhinde bazı gizli faaliyetlerinin olabileceğini ifade etmektedir (s. 20).

Paşa’nın yürüttüğü görevlere değinen müellif, Sultan Abdülhamid’in beklentilerinin yüksek olduğu bir Avrupa gezisinin kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Avrupa’daki muhalif Jön Türklerin ikna edilmeleri için Ahmed Celeleddin Paşa’nın 1897’de Avrupa’ya gönderilmesi, kariyerindeki en önemli görevdir. Bu tarih, aynı zamanda Sultan Abdülhamid’in Yunan ordusunu dize getirmesi nedeniyle Avrupa’nın dikkatlerini üzerinde topladığı ve gücünün zirvesinde olduğu bir zaman dilimidir. Sultan, bu gücü bir fırsata dönüştürmek için, en çok güvendiği Serhafiye Ahmed Celeleddin Paşa’yı, *tedavi olması* bahanesiyle, Köstence ve Paris’e gizli görevle göndermiştir. Amaç, Jön Türkler olarak nitelendirilen ve aralarında Mizancı Murad ve Ahmed Rıza gibi Saray muhaliflerinin de olduğu önde gelen kişilerle görüşmeler yapmaktır. Paris sefiri Salih Münir Paşa’nın da desteklediği süreç sonunda, Paşa’nın ortaya koyduğu çabalar, her ne kadar gizli kalmayıp Batı medyasında manşet haberlere dönüşmüşse de (s. 24) müspet sonuçlar doğurmuştur. Mizancı Murad ve pek çok Jön Türk affedilmeleri ve memuriyetle ödüllendirilmeleri karşılığında muhalefetten çekilmişlerdir. Ancak Ahmed Rıza, Dr. Nazım ve Halil Ganem gibi Jön Türklerin bazı önde gelenleri Ahmed Celeleddin Paşa’nın görüşme taleplerini geri çevirmişlerdir. Mizancı Murat, görüşmeler sırasında Paşa’yı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. *“Kendisine itimat etmiş ve hatıratında ondan övgüyle bahsetmiştir”* (s. 21-23). Avrupa’dan dönen Ahmed Celeleddin Paşa’nın başardığı işin derecesi oldukça büyüktü. Avrupa’daki Jön Türk muhalefeti tamamen bitme noktasına gelmiş, 1906 yılına kadar örgütlenme kabiliyetleri sona erdirilmişti. Öyle ki Padişah, Jön Türkler için genel af ilan etmiş ve birçok önde gelen kişi yurda dönerek devlet bünyesinde önemli görevlere getirilmişlerdir (s. 24).

Ahmed Celeleddin Paşa’ya bu kez daha hususi bir görev tevdi edilmişti. Yeni sorun, Sultan Abdülhamid’in eniştesi Damat Mahmut Celeleddin Paşa’nın, iki oğlu Sabahaddin (Prens) ve Lütfullah ile 1899’da yurt dışına firar etmesi olayıdır. Avrupa’ya yerleşmiş olan Damat’ı ikna etmesi için Serhafiye Ahmed Celeleddin Paşa’ya yeniden Avrupa yolları görünmekteydi (s. 25). Mahmud Celeleddin Paşa’nın Cenevre’de olduğu bilgisi alınca oraya intikal eden Serhafiye Ahmed Celeleddin Paşa, hem Damat Mahmud Celeleddin Paşa’nın parasal kaynaklarını araştırmak hem de Sultan’ın kendisine verdiği yetkileri kullanarak onun yurda dönüşü için gerekli girişimleri başlatmıştır. Abdülhamid Han’ın olumlu ve ılımlı tüm teklifleri hem Cenevre’de hem sonradan geçtiği Londra’da kendisine iletilen Mahmud Celeleddin Paşa, başlangıçta ikna olma yönünde hayli mesafe katetmesine rağmen, daha sonra yapılan onca teklifi geri çevirmiştir (s. 28).

Jön Türkler konusunda elde ettiği başarıları Mahmud Celeleddin Paşa konusunda gösteremeyen Serhafiye Ahmed Celeleddin Paşa için bu harekât her ne kadar son Avrupa görevi olmuşsa da Paşa’nın ortaya koyduğu iyi niyetli çabalar ve diplomatik girişimler medya kanalıyla yakından takip edilmiş, İstanbul efkâr-ı umumiyesinde tanınmasına yol açmıştır.

Müellif Emre Gör, Ahmed Celaleddin Paşa'nın, Jön Türklere verilen sözlerin yerine getirilmemesine içerlediğini ve düşüncelerinin zamanla onların çizgisine yaklaştığını gösteren doneler bulunduğunu dile getirmektedir. Onun 5 Şubat 1904 tarihindeki firarı, bu düşüncelerin doğru olabileceğini akla getirmektedir. Saray'ın en mahrem sırlarıyla birlikte Paşa'nın birdenbire kayıplara karışması, akıllara sayısız ihtimali getirmiş; birçok asılsız bilgi, ihbarlar dahi ciddi tahkikatlarla ayrıntılı olarak tetkik edilmiştir. Ancak, beş gün sonra Paşa'nın Mısır'da olduğu anlaşılmıştır. Ahmed Celaleddin Paşa'nın Mısır'da ikamet eden eşi İsmet Mürşide Hanım'ın amansız bir hastalığa yakalanmış olmasının ve Paşa'yı ısrarla yanına çağırmasının onun bu firar eylemini gerçekleştirmesine yol açtığı, en makul nedenler arasında değerlendirilmiştir (s. 30). Paşa'nın fiilî olarak görevini terk etmiş olması nedeniyle, İstanbul'da bulunan gayrimenkulleri haczedilmiştir. Birkaç kısa Avrupa seyahati haricinde vaktini Mısır'da geçiren Paşa, gerek Avrupa'da gerekse Mısır'da Saray'ın talimatı gereği sıkı bir şekilde takip edilmiştir (s. 31-33). Eşinin iki yıl sonra vefatının ardından daimî olarak Mısır'a yerleşmeyi tercih eden Ahmed Celaleddin Paşa, bu firarı nedeniyle idam istemiyle, Divan-ı Harp'te yargılanmış, Sultan Abdülhamid tarafından affedilmesine rağmen 1924'teki vefatına kadar, sırlarıyla birlikte Mısır'da kalmaya devam etmiştir (s. 34-37).

Devrin diğer önemli istihbarat şefi, *Fehim Paşa*'dır. Paşa, 1873'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. 1894 yılında Mekteb-i Harbiye'den mezun olmuş, piyade sınıfı mensubudur. Babası Esvapçıbaşı İsmet Bey, II. Abdülhamid'in süt kardeşi ve güvenilir dostu olduğu için Fehim Paşa, Saray çevresine aşinadır. Yeni mezun Fehim, mezuniyet sonrasında padişah yaverliğine atanmıştır. 4 yıl gibi kısa bir zaman diliminde hızla yükselmiş ve 1898 yılında paşalık payesi almış, aynı hızla yükselişini sürdürerek 1902'de çok genç bir yaşta müşir, yani orgeneral rütbesi almıştır. Takriben 1904 yılında da serhafiyelik görevine getirildiği anlaşılmaktadır (s. 38-39).

Müellif Emre Gör, Fehim Paşa'nın, Sultan Abdülhamid devri serhafiyeleri ve diğer üst düzey devlet görevlileri arasında, karakter yapısı itibarıyla en ilginç ve sıra dışı şahsiyet olduğu kanaatindedir. Sultan'a sunduğu arzları ve hususi talepleriyle geleneksel münasebet kalıplarının dışına çıkabildiği görülmektedir. Onun, tıpkı Ahmed Celaleddin Paşa gibi, Sultan'ın gizli polis teşkilatının başına getirilmesinin, kazandığı şöhretin asıl nedeni olduğu söylenebilir (s. 39). Fakat Paşa'nın eriştiği şöhretin, onun hamiyet, maharet ve şecaatinden mi yoksa zafiyet, gaflet ve dalaletinden mi kaynaklandığı konusu, hakkında yapılacak biyografik araştırmalarla daha da netliğe kavuşturulmayı beklemektedir. Zira bir tarafta Padişah'ın güvenini kazanmış bir serhafiye, öte tarafta birçok jurnale adı karışmış bir gizli polis şefi olarak zıtlıkları tek bir bünyede toplayabilen bir karakter olduğu, müellifin tetkik ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır (s. 41).

Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa, Deli Fuat Paşa, Sultan yaveri ve halefi Kabasakal Mehmed Paşa ve Alman sefiri Bieberstein ile yaşadığı sorunlar, onun dikkat çekici bir karakter hâline gelmesine ivme kazandırmış görünmektedir. Deli Fuat Paşa'nın ihtilal planladığını gerekçe göstererek onun konağına baskın yapıp silahlı çatışmaya girmesi ve her iki taraftan yaralananlar olması; olaylar sonrası Fuat

Paşa'nın suçlu bulunup Şam'a sürgün edilmesi Fehim Paşa'nın kazandığı şöhrete ayrı bir boyut eklemiş gibi görünmektedir. Öte yandan adamlarının tedavisi için Şifa Hastanesi müdürüne altın saat hediye etmesi de dikkatlerden kaçmamıştır (s. 42).

Paşa'nın Temmuz 1905'te Cuma Selamlığında meydana gelen ve Sultan'ın hedef alındığı bomba olayından sonra birdenbire gözden düşmesi, hayatındaki en travmatik süreci oluşturur. İlginç bir şekilde Fehim Paşa'ya yönelik birkaç başarısız suikast iddiası ortaya atılır. Müellifin aktardıklarına göre, yapılan tahkikatlar sonunda bunların Paşa'nın kendisi tarafından kurgulanmış olduğu, komisyon raporlarına yansımıştır (s. 42-43).

Fehim Paşa'nın İstanbul'da adının karıştığı olaylar her geçen gün artmaya başlamıştır. İşi kabadayılığa vardırın Paşa'nın komiser dövmekten nazır akrabasını darp etmeye kadar birçok vukuata adı karışmış; öte yandan sefirler ve sefaret görevlileriyle giriştiği münazaalar sonucu İngiltere, Almanya, İtalya ve Avusturya sefaret yetkililerinden Yıldız Sarayı'na gelen şikâyetler de artmış ve diplomatik krizler baş göstermeye başlamıştır. 1907 yılına gelindiğinde nihayet, Sultan Abdülhamid'in ayrı bir değer verdiği Alman sefiri Bieberstein'in bir gemiye el konulmasının sorumlusu olarak Fehim Paşa'yı gösterip şikâyet etmesi onun Payitaht'tan Bursa'ya sürgün edilmesine ve orada zorunlu ikamete mecbur edilmesine yol açmıştır (s. 43-45).

Fehim Paşa, Bursa Valisi Mehmet Tevfik Bey'in gözetiminde kendisine tahsis edilen bir konakta ikamet etmeye başlamıştır. Ancak, İstanbul'da hakkında hâlâ çeşitli matbuat çalışmaları ve dedikodular sürüp gitmektedir. Vali Tevfik Bey, Paşa'yı sıklıkla ziyarete gittiğini, İstanbul günleri hakkında sohbet ettiklerini hatıratında ifade etmiştir. Öte yandan Fehim Paşa'nın Bursa'dan Mabeyn'e gönderdiği maruzatlarda, İstanbul'a ve Sultan'a duyduğu özlemi ortaya koyan ve Payitaht'a dönüşüne izin verilmesini murat eden ifadelerin yer aldığı, müellif tarafından beyan edilmektedir (s. 47-50).

Fehim Paşa, Meşrutiyet'in ilanından sonra, Bursa'daki ikameti sırasında kendine yönelik bir suikasttan kurtulmuş ancak birkaç gün sonra, 5 Ağustos 1908 tarihinde Eskişehir'e gitmek üzere yola çıkmasının ardından Bursa Yenişehir'de halk kalabalığı tarafından önu kesilerek, dramatik bir şekilde linç edilerek öldürülmüştür. Onun halkın öfkesini bu denli üzerine çekecek kadar ne yapmış olabileceği sorusuna, 6 Ağustos'ta İkdâm gazetesinde neşredilen bir haberin ayrıntıları cevap vermektedir. Söz konusu haberde, Fehim Paşa'nın *muzır* hafiyelerden biri olduğu, Bursa'da bulunduğu yaklaşık bir yıl içinde halka baskı uyguladığı, çiftlik kurma kastıyla tehditlerle fukaradan arazi devşirdiği ifadeleri yer almaktaydı (s. 50-51).

Fehim Paşa'nın ölümünden sonra onu tanıyanlardan bazılarının yayımladığı hatıratlarda, kendisi hakkında bazı önemli değerlendirmelerin olduğu, müellifin aktarımlarından anlaşılmaktadır. Bu hatırat sahiplerinden biri de Sultan'ın en yakınında yer alanlardan biri olan Başkâtip Tahsin Paşa'dır. Tahsin Paşa, Fehim Paşa'nın *başjurnalci* olduğunu, Saray'da herhangi bir siyasi nüfuzunun bulunmadığını, hatta Padişah'ın huzuruna hiç çıkmadığını öne sürmüştür. Diğer tanıkların da bu ifadelere ek olarak, onun *haraç kesen, ecnebileri tazyik eden* şer odaklarından biri olduğunu dile getirdikleri, müellif

tarafından aktarılmaktadır (s. 52). Fehim Paşa, bulunduğu makamın gerektirdiği önemli icraatıyla anılmak yerine genellikle hayat tarzı, ilginç karakteri ve vukuatıyla gündemden düşmemiş ve istihbarat görevinin kapsama alanının ne olduğu hususu anlaşılammış bir serhafiye olarak, sırlarıyla birlikte bu âlemden göçmüştür.

Eserde yer alan, devrin diğer önemli istihbarat şefi ise *Kabasakal Mehmed Paşa*'dır. Müellif Emre Gör, eserin bu bölümünde hayatından kesitler sunduğu Paşa hakkında ilginç ayrıntılara yer vermektedir. Sakallarının uzunluğu ve dağınıklığı nedeniyle Kabasakal lakabıyla anıldığı belirtilen Mehmet Paşa, 1854 doğumludur. Çerkez asıllı bir Kafkasya göçmenidir. Ahmed Celaleddin Paşa'nın İstanbul'a geliş süreciyle onunki benzerlik gösterir. Zira o da diğeri gibi İstanbul'a küçük yaşlarda gelmiştir. İstanbul'da Hassa Ordusu Süvari Fırkasına alınarak askerlik hayatına adım atmış ve *süvari ferîği* rütbesine kadar yükselmiş, akabinde ehliyeti nedeniyle hünkâr yaverleri arasına girmeyi başarmıştır (s. 53).

Doğduğu yüzyılın sonlarına doğru Sultan Abdülhamid'in en sadık ve güvenilir adamları arasında yer almıştır. Paşa, politika suçlularını sorgulama ve araştırma, zararlı şahısların evlerini arama, Cuma Selamlığında halk tarafından Sultan'a arz edilen taleplerin toplanması yetkilerine sahipti (s. 54). Öte yandan Sultan'ın ihtiyaç duyduğu, herkesle paylaşılması mümkün olmayan çeşitli iş ve hizmet gereksinimi durumlarında da Paşa'nın göreve hazır olduğu değerlendirilmektedir.

1897 yılında Harbiye ve Tıbbiye Mekteplerinde olağanüstü günler yaşanmaktaydı. Bu mekteplerde okuyan öğrencilerin dolaplarında tespit edilen, *evrak-ı muzır*ra olarak tabir edilen, Sultan ve yönetim aleyhindeki basılı yayın ve evrak, bu hareketlilik ve teyakkuz hâlinin nedenini oluşturmaktaydı. Bu süreçte Kabasakal, namı-ı diğer Çerkez Mehmed Paşa, mekteplerle ilişkisi kesilen 83 kişilik bu öğrenci grubunun asker elbiselerini çıkarttırıp, sürgüne gönderileceklerin fotoğraflarının çekilmesi ve onların Trablusgarp'a gönderilmesi iş ve işlemlerini organize etme göreviyle görevlendirilmiş ve vazifesini başarıyla yerine getirmişti (s. 54-55). Sultan II. Abdülhamid'in evhamlı karakteri, jurnallerle yer yer içinden çıkılmaz hâllerin belirmesine neden olmaktadır. Bu jurnallerden biri, o günün koşullarında, Sultan ile ters düştüğü anlaşılan ve 1900'de vefat etmiş olan Gazi Osman Paşa'nın, "aşlında ölmediği, gizlice yurt dışına kaçacağı" yönünde asılsız bir bilgi içeriyordu. Ancak bu şüpheden kurtulmanın yolu, Gazi Osman Paşa'nın kabrini açtırmaktı! Sultan, tahmin edileceği üzere görevi Kabasakal Mehmed Paşa'ya tevdi etmişti. Müellifin aktardığı belgelerden anlaşıldığına göre, işlemler gerçekleştirilmiş ve merhum Paşa'nın kabirde bulunduğu, Sultan'a rapor edilmişti (s. 55).

Kabasakal Mehmed Paşa, Sultan'a yakınlığı ve özel görevlerin vazgeçilmez adamı olarak bilinmesine rağmen, diğer yüksek rütbeli paşalar gibi o da jurnallenmekten nasibini almıştır. Tıpkı diğerlerinde olduğu gibi Paşa'nın da gittiği yerlerin, özel mesajlarla Sultan'a rapor edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Sultan II. Abdülhamid'in Kabasakal Mehmed Paşa'ya verdiği değer ve önemi ona, eşine ve evlatlarına takdim ettiği nişanlardan ve diğer ihsanlardan anlamak mümkündür. Paşa'ya *birinci dereceden Mecidî ve Osmani nişanları*, *Murassa İftihar Nişanı* ve *Tahlisiye* madalyası; oğulları

Hikmet, Talat ve Rıfat Beylere birer *Mecidî* nişanı, Paşa'nın eşine ve gelinlerine de şefkat nişanı takdim edilmiştir. Bunların yanı sıra, oğullarına mülazımlık payesi ve padişah yaverliği vazifeleri verilmiştir. Ayrıca, Kuşadası'nda bulunan zımpara madenin gelirleri altmış seneliğine Kabasakal Mehmed Paşa'ya tahsis edilmiştir (s. 56-57).

Müellif, eserinde ayrı bir başlık altında, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Paşa'nın ordudan ihraç edilenler arasında yer aldığını ifade etmektedir. Bu ihraç kararının 31 Mart Vakası'ndan önce olması durumunda, Sultan nazarında bu kadar önemi haiz bir kişinin neden ihraç edilmiş olduğu anlaşılammakta ve bir gerekçe ortaya konulamamaktadır. Eğer ihraç, 31 Mart Olayı sonrasında gerçekleşiyse, anlam kargaşası yaşanmaması adına eserde bu vurgunun daha iyi yapılması beklenirdi. Kabasakal Mehmed Paşa, ihraç edilmeden önce kısa süreliğine 6. Ordu'ya atanmış; akabinde de hakkında ihraç kararı alınarak, Bursa'ya sürgün edilmiş; burada önce Mudanya'da, sonra Atranos kasabasında gözaltında tutulmuştur.

Paşa'nın ihracından hemen sonra, hakkında Saray'a çok sayıda şikâyet arzları gönderilmiştir. Bunlar; onun maiyetinde bulunan Nuri Bey'in eşhastan para gasbetmesi, Paşa tarafından bazı kitap ve eşyaya el konulması iddialarıdır. İddialar değerlendirilmiş olup Nuri Bey'in celbedilmesine karar verilmiştir. Kitap ve eşyaya el konulması hakkında Kabasakal Mehmed Paşa, bu eylemin padişah iradesi dâhilinde olduğunu ifade etmiştir (s. 58-60).

Müellifin değerlendirmelerine göre, Paşa'nın mecbur bırakıldığı Bursa ikameti uzun sürmemiştir. 13 Nisan 1909'da gerçekleşen 31 Mart Vakası sonrası Hareket Ordusu yönetime el koymuştur. İki hafta sonra Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Kabasakal Mehmed Paşa, Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmıştır. Mahkeme heyeti, onun hakkında ileri sürülen; Meşrutiyet hükûmetini değiştirmeye teşebbüs eden irtica önde gelenleri arasında bulunma, Yeşilköy açıklarında iki kişiyi denize atma, bir kadını kendi evinde öldürme iddialarını dile getirir ve ek olarak geçmiş yıllarda işlediği suçlar da sıralanır. Nihai olarak mahkeme tarafından, Paşa hakkında idam cezası verilmiş olup, karar gereği Kabasakal Mehmed Paşa, Bursa'dan İstanbul'a getirilerek cezası 15 Haziran 1909 tarihinde infaz edilmiştir (s. 61-64). Kabasakal Mehmed Paşa'nın Bursa'da tutulduğu dönemde, Bursa (Hüdavendigâr) Valisi Mehmed Tevfik Bey'in, kendisi ile yakından alakadar olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı Fehim Paşa'yla da ilgilendiği gibi... Vali Bey, hatıratında o döneme değinmiş, Kabasakal'ın Bursa'da olduğunu öğrenen halkın onu linç etmek istediğine nasıl tanık olduğunu anlatmıştır (s. 66-68). Eserin devam eden sayfalarında müellif, Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla, önde gelen bey, ağa ve paşa ünvanına sahip otuz beş kişinin sürgün yerlerini bir tablo hâlinde ortaya koymakta ve Süleyman Kâni İrtem ile Hasan Vasfi Kızıtaş'ın tanık oldukları ve hatıratlarında kısaca yer verdikleri, Kabasakal Mehmed Paşa ile ilgili olumsuz veya en iyi ihtimalle *nötr* denilebilecek değerlendirmeleri okuyucularına aktarmaktadır (s. 65-69).

Okuduğumuz bu eserin Osmanlı tarihinin en çalkantılı ve kritik öneme sahip dönemlerinden biri olan Sultan II. Abdülhamid devrinin unutulmaya yüz tutmuş bazı hatıralarının yeniden gün yüzüne

çıkarılmasına vesile olduğu görülmektedir. Yaşanmışlıkların bir asırdan fazla bir süre sonra tekrar gözden geçirilmesi; olayların, geçtiği günün koşullarındaki ön yargılardan ve duygusal tepkilerden arınmış olarak daha soğukkanlı değerlendirmelerle mercek altına alınması, her şeyin yerli yerine oturtulmasına yardımcı olmaktadır. Eserin kahramanlarının gerçek tarihî şahsiyetler olması, şüphesiz ki değerlendirmelerdeki hakkaniyet ölçüsüne daha fazla riayet etme sorumluluğunu tarihçilere yüklemekte olup, müellifin bu sorumluluğun gereğini yerine getirmeye çalıştığı, eserin genelini tetkik edilmesinden anlaşılmaktadır. Eser, Payitaht'ta Sultan'a doğrudan bağlı olarak misyon eda eden ve karakteristik özellikleriyle arkalarında iz bırakarak göçmüş birkaç istihbarat şefinin hayatından belli kesitlerin gözler önüne serilmesi suretiyle, devrin siyasi ve sosyal hayatına; devletin Mabeyn, Mülkiye ve Hariciye'deki yapılanmasına belli ölçülerde ışık tutması yönüyle önem arz etmektedir. Özellikle Ahmed Celeddin Paşa'nın hayatından sunulan kesitler; serhafiyelik görevinin sınırları aşan bir muhalif takibine dönüşebildiğini göstermesi yönüyle ülkenin iç ahenginin sağlanmasında, istihbarat teşkilatının devletin hariciye teşkilatı ile de iş birliği içinde ülke dışında aktif vazifeler üslenebildiğini, öte yandan Fehim Paşa'nın linç edilmesi ve Kabasakal Mehmed Paşa'nın da linçten kıl payı kurtulması olaylarında da görüldüğü üzere istihbarat şeflerinin ünlerinin başkent İstanbul dışına taşarak civar illerde de duyulduğunu, dolayısıyla bu zatların olumlu veya olumsuz anlamda toplumda bir karşılıklarının bulunduğunu da gözler önüne sermektedir. Öte yandan eser, müellifin de ifade ettiği gibi bundan sonra yapılacak biyografi çalışmalarına “*temel teşkil etme niteliği*” taşımaktadır (s. 11). Sultan II. Abdülhamid döneminde faaliyet yürütmüş diğer serhafiyeler hakkındaki merakı da ortaya çıkaran eserin, bu görevliler arasında mukayeseli değerlendirmeler yapmak isteyen tarihçiler için yeni bir koridor oluşturduğunu da dile getirmek mümkündür.